

**Conf. univ. dr. Mirel Bănică,
Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie,
Departamentul de Teologie,
Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați,
Centrul de Cercetare Teologică Ortodoxă Interdisciplinară
„Sf. Trei Ierarhi”**

RELIGIE, MODERNITATE, SACRALITATE. O PRIVIRE RETROSPECTIVĂ ASUPRA PANDEMIEI DE COVID 19

Abstract: *This article aims to analyze the way in which the Orthodox religion and two of its most important ritual practices (Pilgrimage and Communion) were perceived by society and reflected in the mass media during the COVID-19 crisis. The time that has passed since those events has allowed for a more measured and detached approach to the facts, as well as a better understanding of what has remained active from that period, such as, for example, the practice of conducting liturgical services outdoors in some parishes.*

Keywords: *pandemic, church, memory, public space, religion-modernity, sacred actions.*

Preambul. Au trecut aproape cinci ani de zile de la episodul pandemic COVID-19, a cărui origine și propagare este încă învăluită în mister. O criză fără precedent, în timpul căreia percepția și dezbateră publică au fost puternic dominate de frica legată de sănătate și viață, incertitudine – nimeni nu știa cât va dura episodul pandemic, cu atât mai mult cu cât existau voci care prevesteau o eternizare a acesteia – și tensiuni sociale, cauzate de măsurile restrictive și polarizarea societății, care în mare parte se mențin până astăzi, inclusiv în zona politicului, un capitol aparte, dar care nu face obiectul prezentei analize. Dar și o extraordinară revenire a credinței în spațiul public. Biserica Ortodoxă Română, practica religioasă creștină și ritualurile asociate

s-au aflat la rândul lor în centrul discuțiilor publice, sub reflectoarele media, o prezență foarte puternică, distinctă, în mijlocul tuturor debaterilor din acea perioadă.

Odată cu trecerea timpului și revenirea vieții la o normalitate acceptată social, „emoția” acelei perioade s-a mai decantat, iar noi putem privi acum în trecut mai calm și documentat, încercând să tragem concluziile de rigoare a ceea ce s-a întâmplat. Fapt foarte important, între timp s-a acumulat o cantitate apreciabilă de date și studii solide referitoare la efectele sociale ale măsurilor sanitare, gestionarea pandemiei, managementului timpului în condiții de claustrare și, ceea ce ne interesează cel mai mult, despre atitudinea religioasă și încrederea în instituțiile care au gestionat întregul proces¹. Distanța care ne separă acum de eveniment ne permite să reaşezăm în contextul global experiența României cu a altor țări din regiune și din Europa. Astfel, putem afirma că utilizarea tehnologiilor digitale de către Biserică a fost o soluție globală, pe care aceasta a adaptat-o din mers, cu mare succes. Interesant de observat este și faptul că unele dintre vocile cele mai acute care criticau Biserica au ajuns să recunoască rolul său comunitar din acea perioadă, de liant al societății în situații de criză majoră. O altă mutație importantă care s-a produs a fost una pe planul memoriei colective și a reprezentării sociale a pandemiei. Avem acum o narațiune comună, cu repere identificabile, a ceea ce a însemnat pandemia, a experiențelor colective pe care le-am trăit cu toții atunci, inclusiv în domeniul religios. Anumite simboluri s-au fixat și ele: masca, portul acesteia în spațiul interior al lăcașului de cult, slujbele on-line, rugăciunile on-line sau slujbele oficiate în aer liber, în curtea bisericilor. Unele parohii au păstrat, dealtfel, acest obicei, care s-a fixat datorită aspectului său „practic” (zilele călduroase de vară) și simbolisticii sale foarte puternice, de readucere a religiei în spațiul

1. Pentru spațiul românesc, merită a fi citate următoarele lucrări, dintr-o listă mult mai amplă: † PF DANIEL, *Rugăciune și solidaritate filantropică în vreme de pandemie*, Editura Basilica, București, 2020; Colectiv, *Lumea în stare de pandemie. Răspunsuri teologice*, Editura Doxologia, Iași, 2021; Olivia TODOREAN, *Lumea de mâine. Ce urmează după pandemie*, Editura Curtea Veche, București, 2020; Laurențiu SORTU (ed), *Covid, colivia noastră*, Editura Institutul European, Iași, 2020; Răzvan Mihai NEAGU, *Sociologia Pandemiei*, Editura Pro Universitaria, București, 2021.

public al marilor orașe². În rândurile care urmează vom încerca să ne raportăm și să analizăm două aspecte esențiale ale religiei ortodoxe în pandemie și anume practica Sfintei Împărtășanii și pelerinajul religios, felul în care acestea au fost reflectate în mass-media de atunci și efectele dezbaterilor avute asupra evoluției relației dintre religie și modernitate.

Una dintre prezențele constante în mass-media și în discursul public, în perioada crizei Covid 19, a fost Biserica Ortodoxă Română. Pentru început, o întrebare fundamentală: care au fost cauzele profunde ale expunerii mediatice de care pomeneam mai sus, în pandemie? Am urmărit cu multă atenție presa occidentală de limbă franceză și engleză, disponibilă on-line, în această perioadă dificilă. Subiectele legate de religie și viață religioasă în condiții de carantină, pe lângă faptul că au fost tratate cu prudență, sobrietate și profesionalism de către redactori specializați, erau mai degrabă marginale în peisajul jurnalistic al momentului. Care să fie deci explicația în cazul nostru? Putem vorbi de o „excepție” românească? Fenomenul este legat de o serie de determinanți istorici, culturali, economici pe care vom încerca să-i inventariem mai jos.

La o primă vedere, o primă explicație ar fi aceea că România nu a ajuns la nivelul de secularizare din Occident; religia și practica religioasă, cel puțin la nivel de sondaj de opinie, are încă procente impresionante, cu toate că încrederea în Biserica Ortodoxă Română, ca instituție, a mai scăzut față de anii de după Revoluție. Dar ce este oare mai volatil, mai dificil de cuantificat decât *încrederea*? O celebră vorbă de duh spune că nu există de fapt încredere, există doar *dovezi* ale acesteia, probe, fapte. Transpusă în domeniul religios, „dovezile” cele mai palpabile ale apartenenței reale ar fi frecventarea săptămânală a slujbelor (serviciul liturgic), unul dintre rarii indicatori fiabili și măsurabili ai practicii religioase. Dacă ar fi să ne raportăm doar la marile aglomerări urbane, oricine poate constata faptul că bisericile zise „de cartier” sunt arhipline duminica și în timpul marilor sărbători religioase.

2. Pr. Cristian GAGU, „Viața bisericească și cea religioasă a creștinilor în vremea pandemiilor”, în: *Teologie și Educație la Dunărea de Jos* – XVIII, Galați, 2022, p. 54.

O altă explicație este dată de caracterul popular al religiozității din România, de ceea ce denumim generic „religiozitate populară”, adică o multitudine de practici informale, extrem de libere și de creative, care variază nu doar de la o regiune la alta, ci chiar de la o parohie la alta, mai ales în domenii legate de riturile funerare, pelerinaje etc. Plină de emoție, dar și de volatilitate, ea continuă să fie un aspect al vieții religioase cotidiene, și este încurajată de goana după click a noilor media. Virtualul îi priește de minune. Publicul “consumă” avid subiecte religioase pentru că religia, credința, în general, continuă să fie un *rezervor de semnificații*, care încă mai vorbește profunzimilor noastre, spaimeilor și speranțelor, deopotrivă.

În fine, un alt aspect al problemei, ceva mai delicat și mai puțin “inocent”, îndrăznesc să spun: religia ortodoxă este obiectul, materia primă pentru o nebuloasă greu de definit de ONG-uri, Fundații, Asociații mai mult sau mai puțin „civice”, trusturi de presă care au un program deschis și asumat anticlerical și secularizant. Pentru acestea, între democrația de tip occidental și atitudinea tradițională promovată de religie nu există decât posibilități limitate de coabitare, un alt semn al modernității religioase și un subiect asupra căruia nu voi insista prea mult.

De ce practica religioasă ortodoxă, cu specificitățile sale, a ridicat atât de multe întrebări, dezbateri, controverse? Din capul locului trebuie precizat că s-au confruntat două concepții radical diferite de abordare a crizei. Una rațională, modernă, bazată pe încrederea în știință și avansul medicinei. O alta religioasă, care nu excludea aportul științei, dar baza ei de greutate nu era rațională, ci mistică, sufletească, transcendentă. Max Weber afirmă că modernitatea este un proces de răspândire treptată a rațiunii științifice și tehnice, care are tendința de a chestiona forme de acțiune, de gândire justificate religios³. Dintr-un alt unghi, o posibilă explicație poate veni de la *antropologia gestului religios*, explicație legată de comportamentul cotidian al credincioșilor. Spre deosebire de alte confesiuni creștine, ortodoxia are un raport mult mai intim și direct cu sacrul și cu simbolurile în care este înmagazinat acesta. Ce este „sacrul”? Cea mai scurtă definiție posibilă:

3. Max WEBER, *Sociologie des Religions*, Editions Gallimard, Paris, 1996, p. 252.

tot ceea ce nu aparține sferei „profanului“. Dar ce este „profanul“? Tot ceea ce nu este sacru, experiența acestuia fiind inerentă ființei umane, *a trăi* ca ființă umană este în sine un act religios⁴. Sacrul se concentrează în relicve (moaște), icoane, spațiul din interiorul Bisericii, chiar și în veșmintele preoților. De secole icoanele se ating și se sărută, chiar și pe timp de molimă, de secole împărtășania se acordă colectiv, cu aceeași linguriță. Sacrul este la rândul său „contaminant“ și impune o bună utilizare. Dezbateră legată de oportunitatea folosirii uneia sau mai multor astfel de „instrumente“ de transfer sacral nu este nouă, a făcut să curgă de-a lungul vremii râuri de cerneală cu argumente pro și contra. Ceea ce este însă cu totul nou în această criză este preocuparea igienică și rațională cu privire la caracterul posibil contaminant al gestului în sine, adică *maxima lui de-sacralizare*. În lingurița de împărtășanie se întâlnesc acum două lumi diferite, două căi de a aborda realitatea imediată. Pe de o parte, preoți și ierarhi au arătat cu claritate, au spus răspicat în spațiul public că este vorba de una dintre cele mai mari „taine“ ale religiei creștine – în limbaj profan se poate citi și *regulă*, ordine, rânduială. Pe de altă parte, au fost voci critice, care au văzut în discuțiile legate de împărtășanie o anumită formă de detașare a Bisericii de normele de comportament unanim acceptate, nefiind capabili – sau nevrând – de a lua în calcul argumentele teologice profunde ale acestui act ritual.

Miza disputei pe tema împărtășaniei este subtilă, legată de viteza și de avansul secularizării. Semnificația sacrului în modernitate este legată de faptul că el furnizează sens și semnificație și lumii profane, fie și prin *frontierele simbolice* pe care le construiește. Acum, prin contestare violentă, cu argumente științifice, sacralul nemafiind „sacru“ cu ghilimele, ci o sursă de contaminare ca oricare alta, frontiera dintre două lumi a devenit mobilă, relativă. Nimic nu mai este sacru în sine, totul a devenit inteligibil și predictibil cu mijloace raționale.

Reacția Bisericii a fost una foarte „modernă“ și în același timp, foarte tradițională, a dat dovadă de o capacitate de adaptare extraordinară. În primul rând, viteza cu care slujbele au trecut în mediul on-line. De

4. Mircea ELIADE, *Încercarea labirintului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1990, p. 131.

la episcopi la preoți de țară, serviciul liturgic a continuat. Interesant este că el s-a produs chiar și acolo unde vârsta mai înaintată a slujitorilor altarului te-ar fi făcut să crezi că faimoasa „fractură digitală” dintre generații își va arăta puterea și importanța, dar nu, lucrurile au evoluat surprinzător. Ceea ce a verificat și în cazul românesc ipoteza „modernităților multiple” avansată de Shmuel Eisenstadt⁵, în sensul că poți fi foarte „modern” și tradițional, în același timp, nu există o incompatibilitate funciară. Revenind la serviciul liturgic, odată ce ieșirea din carantină a avut loc, acesta a trecut în afara spațiului sacru al bisericii. Consecințe imediate: o vizibilitate extraordinară a gestului liturgic și a preoților. Revenirea în spațiul public a însemnat și o reinventare a relației cler-credincioși, mai simplă, mai directă, un plus de comunicare directă inspirată parcă din primele veacurilor ale creștinismului, mai puțin sofisticată. Ea a contribuit și la consolidarea încrederii reciproce dintre Biserică și credincioși, care s-au simțit astfel apărați și susținuți în momente foarte grele.

Tot legat de spațiul public, am asistat la o altă premieră absolută în istoria ortodoxiei românești contemporane: expunerea moaștelor pe străzile pustii ale marilor orașe, acțiune derulată la scară națională. Imaginea camionetelor descoperite, purtând icoane și racle de sfinți va rămâne, în opinia mea, una dintre cele mai reprezentative ale pandemiei. Un sacru puternic, purificator și constant. Gestul în sine nu este nou: „scoaterea” sau „arătarea” moaștelor de sfinți în timpul marilor crize provocate de molimă sau de secetă este o practică curentă, bine documentată din punct de vedere istoric. Scopul este unul purificator, legat de terapeutica sacrului. Biserica a făcut ce știe ea mai bine, cu mijloacele ce-i stau la dispoziție de veacuri, doar că omul modern nu le mai înțelege (sau mai bine zis o parte din cetățenii acestei țări), nu mai poate accepta ideea că și sacrul și simbolurile sale poate contribui la rezolvarea crizei, fie și prin reconfortul spiritual pe care-l oferă unei părți din semenii noștri, care au credință.

Ritualul distribuirii luminii pascale a adus cu sine o altă activitate contemporană, adaptată însă arhitecturii interne de funcționare a Bi-

5. Shmuel N. EISENSTADT, „Multiple Modernities”, în: *Daedalus*, vol. 129, No. 1, Winter 2000, pp. 1–29.

sericii și anume practica *voluntariatului*, înțeleasă ca activitate desfășurată în folosul altor persoane, fără a urmări un câștig material, dar cu o coordonare centralizată. Criza pandemică a avut darul de a accelera o tendință deja existentă, Biserica intrând în competiția binelui. Tot legat de domeniul social, trebuie amintite donațiile consistente de aparatură medicală, alimente și hrană, precum și găzduirea persoanelor aflate în carantină în centre eparhiale și mănăstiri, acțiuni care au fost amplu reflectate de presa laică și bisericească, deopotrivă.

Pelerinajul a constituit un alt aspect esențial al practicii religioase în pandemie. Ne referim în principal la marile pelerinaje religioase de la Iași și București, ce iau forma unui șir lung de așteptare, care se poate întinde pe kilometri întregi, cele cu care ne-am obișnuit în deceniile care au urmat căderii comunismului, ambele derulate în luna octombrie (14 octombrie, Sfânta Cuvioasă Parascheva, Iași, respectiv 27 octombrie, Sfântul Dimitrie cel Nou, București). Iarăși, ca și în primăvara anului 2020, în cazul linguriței de împărțășanie, a ieșit la iveală faptul că Ortodoxia este bazată pe atingere, contact, senzație emoțională, rugăciune directă. Nu se poate imagina un pelerinaj fără atingerea raclei sfinților. Dar atingere, în caz de pandemie, înseamnă și pericol de contaminare. Sacralitatea sfinților, „puterea” lor alungă și arde pericolul, pentru cei credincioși această modalitate de gândire fiind pe deplin adevărată. Pentru cealaltă tabără, pelerinajul a fost văzut ca o ocazie de a nu respecta regulile pandemice impuse de autorități, în ciuda importanței extraordinare pe care o avea în viața spirituală a credincioșilor.

Încă odată s-a dovedit că pelerinajul, în România contemporană, este ceea ce se numește *un fapt social total*, aducând în dezbatere și analiză ansamblul societății românești și a instituțiilor sale, cu ramificații în psihologie socială și politică. El a ridicat problema percepției psihologice a calamităților și catastrofelor și a formelor de reziliență asociate. Cum le reprezentăm și cum răspundem la ele? În cadrul creștinismului s-a făcut recurs dintotdeauna la ofrande, rugăciuni, pelerinaje și invocarea minunilor în perioade de criză majoră, așa cum a fost și cea la care ne referim. Semnele de angoasă și teamă în fața bolii și necunoscutului nu ajungeau pe divanul psihanalistului/terapeutului, ci mai degrabă la preot, slujbe religioase și pelerinaje. Pelerinajul

aducea un ajutor spiritual reînnoit an de an celor care-l frecventau, „pacea lui Dumnezeu”, liniștea sufletului, de unde și sentimentul de frustrare al celor care nu mai pot face deplasarea cu care s-au obișnuit. Sfinții din raclele de la Iași, București sau alte locuri sunt protectori și mediatori capabili să transmită o parte din puterea divină, au alinat suferințele momentului. O soluție la criză pentru cei care cred în ei. Atunci când accesul la acest medicament spiritual le-a fost îngrădit, este de așteptat să existe *reacții adverse*, pentru a împrumuta ceva din vocabularul medical al acestor vremuri.

Istoricul francez Jean Delumeau, într-un studiu dedicat istoriei catastrofelor și dezasterelor naturale afirma că o istorie a acestora nu poate fi scrisă dacă nu se iau în calcul și perioadele de prosperitate anterioare⁶. Ca o concluzie parțială, se poate spune că perioada pandemiei a fost un moment de tensiune majoră, în care prezența religiei și a Bisericii Ortodoxe în mass media a fost foarte vizibilă. Dincolo de vizibilitatea unor evenimente legate de utilizarea propriu-zisă a spațiului sacru al Bisericii, disputele teologice și practice legate de împărtășanie sau aglomerarea produsă de pelerinaje, transmiterea live a slujbelor a menținut la cote foarte ridicate și a contribuit la întărirea sentimentului de apartenență religioasă, la formarea și consolidarea comunităților religioase. La nivel individual, pandemia a fost un impuls către o reflecție religioasă profundă și o consolidare a atașamentului religios față de Biserică, o recunoaștere a rolului social major al acesteia.

6. Jean DELUMEAU, *Les malheurs des temps*, Editions Larousse, Paris, 1987, p. 6.